

การอนุรักษ์และสืบสานการทอผ้าไหมมัดหมี่ขึ้นดินแดงของชุมชนบ้านหัวสะพาน อำเภอพุทไธสง จังหวัดบุรีรัมย์

Conservation and Inheritance of Phamai Madmee Cinteandang, Ban Huasaphan Community, Phutthaisong District, Buriram Province

มาริสสา อินทรเกิด¹ ชรินทร์ งามกมล² วิชุดา อยู่ยงค์³

¹คณะบริหารธุรกิจ มหาวิทยาลัยหัวเฉียวเฉลิมพระเกียรติ 18/18 ถ.เทพรัตน (บางนา-ตราด)

กม.ที่ 18 ต.บางพลี อ.บางฉลอง จ.สมุทรปราการ 10540

E-mail : m_songphra@hotmail.com

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพด้วยวิธีปรากฏการณ์วิทยา มุ่งศึกษาเกี่ยวกับการทอผ้าไหมมัดหมี่ขึ้นดินแดงของชุมชนบ้านหัวสะพาน อ.พุทไธสง จ.บุรีรัมย์ มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) เพื่อศึกษาเทคนิคการถ่ายทอดภูมิปัญญาของการทอผ้าไหม 2) การอนุรักษ์และสืบสานการทอผ้าไหมมัดหมี่ขึ้นดินแดงของชุมชนบ้านหัวสะพาน ผู้ให้ข้อมูลหลักได้แก่ ผู้ทอผ้าไหมจำนวน 5 คน ผู้นำกลุ่มสตรีทอผ้าไหม จำนวน 1 คน ผู้ใหญ่บ้านหัวสะพาน 1 คน ใช้วิธีการศึกษาวิเคราะห์เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง การสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม ถอดเทปจากการสัมภาษณ์ การวิเคราะห์ข้อมูลและนำเสนอผลงานวิจัยแบบพรรณนา

ผลการวิจัยพบว่า การถ่ายทอดภูมิปัญญาของการทอผ้าไหมมัดหมี่ขึ้นดินแดงของชุมชนบ้านหัวสะพาน ใช้หลายวิธีร่วมกันทั้งการบอกเล่า การบันทึกลงในกระดาษลายเส้นกราฟ การสาธิตและลงมือปฏิบัติ การพูดคุยแลกเปลี่ยนความรู้ร่วมกัน การอนุรักษ์และสืบสานของผ้าไหมมัดหมี่ขึ้นดินแดงของชุมชนมีความสามารถในการจำหน่ายผลิตภัณฑ์ มีผู้ที่มีความรู้และฝีมือในการทอผ้าเพื่อสืบทอดรุ่นต่อรุ่น

คำสำคัญ: ภูมิปัญญา ผ้าไหมมัดหมี่ขึ้นดินแดง

Abstract

This research is Quality research with Phenomenology methodology used to study “Phamai Madmee Cinteandang” weaver wisdom of Ban Huasaphan Community Phutthaisong District, Buriram Province . The research aimed 1) to study of the transfer of local wisdom on “Phamai Madmee Cinteandang” weaving techniques, 2) to study the existence of “Phamai Madmee Cinteandang” weaver wisdom of Ban Huasaphan Community Phutthaisong District, Buriram Province . The key informants consisted of five members of “Phamai Madmee Cinteandang” weaving group, the chairman and a village headman. The research method included a study and analysis of documents, related researches, interviews and a focus group action research process. The qualitative data was analyzed with contextual analysis.

The result showed that the transfer of local wisdom on silk weaving techniques in Ban Huasaphan Community, Phutthaisong District, Buriram Province were found there were very technique to transfer were used told from generation to generation, recorded into line graph, demonstration and practice and discussions for knowledge sharing. The existence of “Phamai Madmee Cinteandang” in Ban Huasaphan Community, Phutthaisong District, Buriram Province had the ability to generate products that can be sold and there were people with the knowledge and skill to weave “Phamai Madmee Cinteandang” from generation to generation.

Keyword: Wisdom, Mudmee Silk, Phamai Madmee Cinteandang

บทนำ

ในประเทศไทยมีการค้นพบจากหลักฐานสำคัญ คือเศษผ้าที่อยู่ติดกับกำไลสำริดของบ้านเชียง และเส้นใยไหมที่พบที่บ้านนาดี อำเภอหนองหารจังหวัดอุดรธานี แสดงให้เห็นถึงมีการทอผ้ามาแล้ว ไม่น้อยกว่า 2,400-2,800 ปี (ศิริ ผาสุก, 2545) การทอผ้าพื้นบ้านที่ทอขึ้นด้วยหูก หรือที่ที่มีอยู่ในแต่ละบ้าน ตามกรรมวิธีที่สืบทอดกันมาแต่โบราณจากรุ่นสู่รุ่น ซึ่งการผ้าทอพื้นบ้านหรือผ้าทอมือจะมีความแตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับกรรมวิธีการทอ หากทอเรียบไม่มีลาย เรียกว่า “ผ้าพื้น” หากทอเป็นลวดลาย เรียกว่า “ผ้ายก” การทอเป็นลวดลายด้วยวิธีการจก เรียกว่า “ผ้าจก” การทอเป็นลวดลายด้วยวิธีการจิด เรียกว่า “ผ้าจิด” ส่วนการทอด้วยวิธีการมัดย้อม เรียกว่า “ผ้ามัดหมี่” (สยามภญา, 2555) การทอผ้าไหมมัดหมี่ เป็นศิลปะการทอผ้าพื้นเมืองชนิดหนึ่งเกิดจากการมัดย้อมไหมให้เกิดสี แล้วนำไปทอเป็นผืนผ้าและเกิด ลวดลาย ภาควะวันออกเฉียงเหนือมีกลุ่มชนหลายเชื้อสายอาศัยอยู่ส่วนใหญ่เป็นคนเชื้อสายลาว ซึ่งมี กรรมวิธีทอผ้าในลักษณะใกล้เคียงกัน คือการทอผ้าฝ้ายและไหมด้วยการทอจิดและมัดหมี่เป็นส่วนมาก เช่น ผ้าทอบ้านเขว้า จังหวัดชัยภูมิ ผ้าทอชนบท จังหวัดขอนแก่น กลุ่มชาวผู้ไทย ที่ทอผ้าแพรวา ส่วน กลุ่มชาวไทยเชื้อสายเขมร ส่วนใหญ่อาศัยอยู่ในตอนใต้ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้แก่ บริเวณ จังหวัดสุรินทร์และบุรีรัมย์ และศรีสะเกษนั้น นิยมทอผ้าไหมและผ้าฝ้าย ทั้งชนิดเป็นผ้าชิ้น ผ้าขาวม้า และผ้าโสร่ง ผ้าทอพื้นเมืองของกลุ่มชาวไทยเชื้อสายเขมรโดยทั่วไป มักทอด้วยลวดลายละเอียด สีสัน กลมกลืนกัน บางครั้งอาจมองดูเป็นสี่เหลี่ยมหรือสองสี เช่น ผ้าหางกระรอก ผ้าอำพร เป็นต้น

“เมืองปราสาทหิน ถิ่นภูเขาไฟ ผ้าไหมสวย รวยวัฒนธรรม” คำขวัญของจังหวัดบุรีรัมย์ หนึ่งในจังหวัดของภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่มีชื่อเสียงเรื่องการทอผ้าไหมอันเป็นเอกลักษณ์มาช้านานซึ่งเมื่อก่อนผ้าไหมทอขึ้นเพื่อใช้เอง แลกสิ่งของ และใช้ในงานพิธีสำคัญ การทอผ้าไหมของชาวบุรีรัมย์นั้นมีการทอในหลายพื้นที่ของจังหวัด แต่ที่มีการทอกันมากที่สุดที่ อำเภอพุทไธสงและอำเภอนาโพธิ์นอกเหนือจากอาชีพหลักคือการทำนา ชาวอำเภอพุทไธสง ปลูกหม่อนเลี้ยงไหมและทอผ้าไหมเป็นอาชีพเสริม ลายผ้าประจำจังหวัดเรียกกันว่า “ผ้าไหมหัวแดงเชิงแดง” หรือทั่วไปเรียกกันว่า ผ้าชิ้นดินแดง หรือ ผ้ามัดหมี่ดินแดง ซึ่งเป็นผ้าชิ้นตามแบบของกลุ่มชนชาติลาว ทอขึ้นครั้งแรกโดยช่างฝีมือทอผ้าในคุ้มของพระยาเสนาสงคราม (เจ้าเมืองคนแรกของอำเภอพุทไธสงผ้าชิ้นดินแดง ถือเป็นผ้ามงคล และ มีความเกี่ยวข้องกับชีวิตตั้งแต่เกิดจนตาย นิยมนำมาใช้ในพิธีกรรมสำคัญทางศาสนา และวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่น เช่น รับขวัญเด็กแรกเกิด ยกเสาเอก ขึ้นบ้านใหม่ บายศรีสู่ขวัญ งานแต่ง งานบวช เป็นต้น “ชิ้นดินแดง หัวแดง หรือ ชิ้นหมี่รวด” เป็นเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นของชาวอำเภอพุทไธสง ซึ่งไม่มีในท้องถิ่นอื่น เป็นผ้าที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว เพราะทอด้วยไหมทั้งผืน ประกอบด้วย 3 ส่วนหลัก คือ หัวชิ้น ตัวชิ้นและ

ดินชั้น โดยส่วนหัวชั้นและดินชั้นจะทอเป็นสี่แฉกสด ส่วนตอนกลางเป็นลายมัดหมี่ เช่น ลายโคม ลายขอ ลายหมี่กระดาน ลายหมี่ซ้อ ลายหมี่คั่น ซึ่งจะเป็นลวดลายโบราณ และมีการประยุกต์มาเป็นลวดลายใหม่ ตามจินตนาการของผู้ทอ (ศูนย์ส่งเสริมศิลปาชีพระหว่างประเทศ (องค์การมหาชน), 2560) และปัจจุบัน ผ้าชั้นดินแดงได้ยกระดับและมีมูลค่าเพิ่มเนื่องจากได้ขึ้นทะเบียนเป็นสินค้าบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ หรือ เครื่องหมายจีไอ กับกรมทรัพย์สินทางปัญญา กระทรวงพาณิชย์ ทำให้กลุ่มทอผ้าชุมชนหัวสะพานเป็น ชุมชนเข้มแข็งมีเงินหมุนเวียนประมาณ 20 ล้านบาทต่อเดือน โดยสตรีที่เป็นสมาชิกมีรายได้จากการ จำหน่ายผลิตภัณฑ์ผ้าไหมเฉลี่ยรายละ 20,000 บาทต่อเดือน (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการ เศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2556) กลุ่มทอผ้าชุมชนชุมชนบ้านหัวสะพาน ตำบลบ้านยาง อำเภอ พุทไธสง จังหวัดบุรีรัมย์ เป็นหมู่บ้านต้นแบบเศรษฐกิจพอเพียงระดับพออยู่พอกินปีพ.ศ. 2552 ชุมชน แห่งนี้ มีวิถีชีวิตที่โดดเด่นในเรื่องของการทอผ้าไหม เนื่องจากเป็นชุมชนที่มีการทอผ้าไหมทุกครัวเรือน และมีกระบวนการทอผ้าไหมครบทุกขั้นตอนตั้งแต่ปลูกหม่อนเลี้ยงไหมจนกระทั่งทอเป็นผืนผ้าและ แปรรูปผลิตภัณฑ์ และหมู่บ้านปลูกหม่อนเลี้ยงไหมดีเด่นระดับประเทศในปีพ.ศ. 2557 และเป็นฐานปลูก หม่อนเลี้ยงไหม จนในปัจจุบันได้รับการพัฒนาเป็นหมู่บ้านท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมและการท่องเที่ยว เชิงเกษตร

จากที่กล่าวมาข้างต้น งานวิจัยชิ้นนี้จึงมุ่งศึกษาเทคนิคในการถ่ายทอดภูมิปัญญาในการทอ ผ้าไหมมัดหมี่ของคนในชุมชน เพื่อการดำรงไว้ซึ่งการอนุรักษ์และสืบสานการทอผ้าไหมมัดหมี่ดินแดง ของคนในชุมชนบ้านหัวสะพาน อำเภอพุทไธสง จังหวัดบุรีรัมย์ ให้คงอยู่เพื่อเป็นทุนทางวัฒนธรรมของ ท้องถิ่นต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาเทคนิคการถ่ายทอดภูมิปัญญาของการทอผ้าไหมมัดหมี่ชั้นดินแดงของ ชุมชนบ้านหัวสะพาน อำเภอพุทไธสง จังหวัดบุรีรัมย์
2. เพื่อศึกษาการอนุรักษ์และสืบสานการทอผ้าไหมมัดหมี่ชั้นดินแดงของคนในชุมชน บ้านหัวสะพาน อำเภอพุทไธสง จังหวัดบุรีรัมย์

วิธีดำเนินการวิจัย

การดำเนินการวิจัยใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ บนรากฐานของกระบวนการแสวงหาความรู้ความจริง ตามแนวฐานคิดแบบหลังปฏิฐานนิยม (Post - positivism) เพื่อศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคม และ เข้าถึง ของประสบการณ์ชีวิต (lived experience) ที่เกี่ยวกับองค์ความรู้ในการอนุรักษ์ และ สืบสานภูมิปัญญา

ท้องถิ่น พื้นที่ศึกษา คือ กลุ่มทอผ้าชุมชนหัวสะพาน ตำบลบ้านยาง อำเภอพุทไธสง จังหวัดบุรีรัมย์ เก็บรวบรวมข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์ (interview) กับผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (key informants) คือ ผู้ทอผ้าไหมจำนวน 5 คนซึ่งเป็นสมาชิกของกลุ่มทอผ้าผ่านการแนะนำของผู้ใหญ่บ้านและประธานกลุ่มทอผ้า ผู้นำกลุ่มสตรีทอผ้าไหม จำนวน 1 คนซึ่งทำหน้าที่เป็นประธานกลุ่มทอผ้าไหม และยังเป็นผู้ที่ดำเนินการจัดจำหน่ายผ้าทอของกลุ่มผ่านทางช่องทางออนไลน์ และทำหน้าที่เป็นผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านอีกหนึ่งตำแหน่ง รวมทั้ง ผู้ใหญ่บ้านหัวสะพาน 1 คนซึ่งเป็นผู้ริเริ่มและก่อตั้งศูนย์การเรียนรู้การทอผ้าไหมของชุมชนบ้านหัวสะพาน การรวบรวมข้อมูลจะประกอบด้วย 2 ส่วน ดังนี้ 1) ส่วนแรกศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องกับความเป็นมา ประวัติศาสตร์ของผ้าทอในประเทศไทย 2) การสัมภาษณ์ผู้ทอผ้า โดยวิธีการสัมภาษณ์ (interview) ใช้การสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง การสังเกตแบบ ไม่มีส่วนร่วม สัมภาษณ์สภาพพื้นที่อุปกรณ์สิ่งของ เครื่องใช้ที่ปรากฏอยู่จริง ถอดเทปจากการสัมภาษณ์ มีการตรวจสอบคุณภาพของข้อมูลแบบสามเส้า (triangulation) เพื่อลดความผิดพลาดจากการตีความ โดยตรวจสอบความเชื่อถือได้ของข้อมูลเชิงประจักษ์ ผู้วิจัยได้ลงพื้นที่สังเกตความเป็นอยู่ของคนในชุมชน วิเคราะห์ข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลและผู้เชี่ยวชาญด้านผ้าทอ ศึกษาเอกสารวิชาการ บทความและหนังสือที่เกี่ยวข้องกับการทอผ้าไหมมัดหมี่ขึ้นต้นแดง ทุกประเด็นแบบองค์รวม การหาคำตอบปัญหาการวิจัยจึงมีสอง ประเด็น ประเด็นแรกคือกระบวนการสื่อสารเพื่อการเรียนรู้และการ ถ่ายทอดมรดกในวิถีการทอเพื่อการดำรงอยู่เพื่อการยังชีพของสังคมเกษตรกรรมโดยผู้รับการ ถ่ายทอดมีความสนใจอัน และอดทน (สัญญา สัญญาวิวัฒน์, 2550) ศึกษารูปแบบการ ถ่ายทอดความรู้ในชุมชนชนบทไทย โดยเริ่มจาก ความชำนาญเฉพาะสมาชิกในครอบครัว (ปฐม นิคมานนท์, 2535) เพื่อตอบคำถามการวิจัยประเด็นที่สององค์ความรู้การดำรงอยู่ เพื่อตอบคำถามในส่วนของการอนุรักษ์และสืบสานการทอผ้าไหมมัดหมี่ขึ้นต้นแดงของกลุ่มชุมชนหัวสะพาน อำเภอพุทไธสง จังหวัดบุรีรัมย์

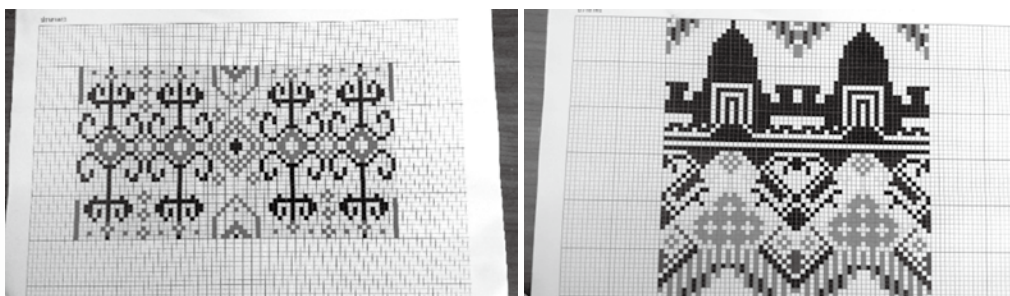
ผลการศึกษา

เทคนิคการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าไหมมัดหมี่ขึ้นต้นแดงของชุมชนบ้านหัวสะพาน อำเภอพุทไธสง จังหวัดบุรีรัมย์พบว่าวิถีการถ่ายทอดหลากหลายทางมีการถ่ายทอดภูมิปัญญาจากบรรพบุรุษรุ่นสู่รุ่นจากแม่มายังลูก แม่จะสอนลูกหลานให้รู้จักการทอผ้าไว้ใช้เอง ชาวบ้านที่เป็นผู้หญิงในชุมชนนี้ทอผ้าได้ทุกราวเรือน การถ่ายทอดความรู้ผ่านการสาธิต และการบอกเล่า รวมทั้งการลงมือปฏิบัติของคนภายในครัวเรือนในแต่ละบ้านที่มีลูกสาว แม่จะเป็นผู้สอนลูกให้ทอผ้าไหมมัดหมี่ขึ้นต้นแดงตามลวดลายโบราณที่มีการสืบทอดกันมาแต่รุ่นบรรพบุรุษ หรือเป็นลวดลายที่คิดขึ้นมาเองด้วยลายประยุกต์สมัยใหม่ของคนในครัวเรือนนั้นๆ และมีการนำมาบอกต่อกัน หรือนำความรู้และลายที่ได้คิดค้นขึ้นมานั้นมาบอก

เล่าถ่ายทอด แลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันภายในชุมชน หรือภายในศูนย์การเรียนรู้ โดยมากแล้วจะเน้นไปที่การสาธิตและการจดจำลวดลาย (กัญญาวิรุ์ สวัสดิ์โรสง, 2560: สัมภาษณ์) เมื่อลูกหลานทอดผ้าเป็นเอกลักษณ์ของชุมชนตามภูมิปัญญาที่ได้ถ่ายทอดมาจากรุ่นสู่รุ่นแล้ว ก็จะมีการสอนให้ผลิตอย่างมีคุณภาพ มีความสวยงาม และต้องมีการควบคุมตั้งแต่คุณภาพของเส้นไหม เพื่อเป็นการควบคุมคุณภาพที่ดีตั้งแต่ต้นน้ำ การปลูกหม่อนเพื่อนำไปเลี้ยงตัวไหมเองของคนในชุมชน โดยมีแปลงเพาะปลูกหม่อนในชุมชน เพื่อให้ใบหม่อนที่นำมาใช้เลี้ยงตัวไหมไม่มีการใช้สารเคมี เพื่อให้หนอนไหมผลิตเส้นใยที่มีคุณภาพ การเลือกใช้สีที่มีการใช้สีย้อมจากธรรมชาติไม่ว่าจะเป็นฝักคูณ หรือแก่นขนุนที่นำมาย้อมเพื่อให้ผ้าไหมมีสีธรรมชาติ สำหรับผู้บริโภคในบางกลุ่มที่ไม่ต้องการผ้าที่ทอจากสีจากเคมี ซึ่งทางกลุ่มสามารถตั้งราคาต่อผืนเพิ่มขึ้นได้อีกจากผ้าที่ทอจากสีเคมี ใบหม่อนจากไร่ นอกจากจะนำไปเลี้ยงตัวไหมแล้วชุมชนยังสามารถนำไปจำหน่ายให้กับโรงงานที่ทำการรับซื้อโดยตรงกับทางกลุ่มเพื่อส่งออกเป็นชาใบหม่อนออร์แกนิก นอกเหนือจากการทอผ้าซึ่งเป็นการสร้างชุมชนเข้มแข็ง มีระบบการจัดการที่ดีทั้งต้นน้ำไปจนถึงปลายน้ำ (ปัญญา สิทธานนท์, 2560: สัมภาษณ์)

การจดจำลวดลายแต่ละลายทั้งลายโบราณและลายประยุกต์นั้นเป็นทุนมนุษย์ของแต่ละบุคคลซึ่งอาจสูญหายได้ ดังนั้น นอกจากการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษจากรุ่นสู่รุ่นจากการบอกเล่าและลงมือปฏิบัติจริงแล้วการเก็บความรู้อีกหนึ่งวิธีคือการเก็บลวดลายผ้าบนกระดาษกราฟซึ่งจัดทำเป็นเล่มเพื่อให้คนในชุมชนได้ศึกษา โดยเป็นการเก็บรายละเอียดทั้งสีและลวดลายลงในตารางกระดาษกราฟอย่างละเอียด

ภาพประกอบชุดที่ 1 การบันทึกลายลงบนกระดาษกราฟ

ที่มา : มาริสสา อินทรเกิด บันทึกภาพ

ที่สำคัญนอกเหนือจากการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นในการทอผ้าไหมมัดหมี่ขึ้นดินแดงของชุมชนหัวสะพานนั้น ยังเป็นการหลอมรวมซึ่งความเชื่อ และความผูกพันของคนในชุมชนเข้าไว้ด้วยกันด้วยเหตุที่ผ้าไหมมัดหมี่ขึ้นดินแดงนิยมสวมใส่เฉพาะงานพิธีกรรมทางศาสนา งานบุญประเพณี พิธีการ

สำคัญ (กัญญาวิรุฬห์ สวัสดิ์ไชสง, 2560: สัมภาษณ์) การถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าไหมมัดหมี่ขึ้นดินแดง ผ่านการเรียนการสอนในโรงเรียนบริเวณนั้น จึงนับได้ว่าเป็นการอนุรักษ์และสืบสานการทอผ้าไหมมัดหมี่ขึ้นดินแดงเพื่อเป็นการถ่ายทอดสู่คนรุ่นหลังในลักษณะของปราชญ์ชาวบ้านโดยความร่วมมือของโรงเรียนและศูนย์การเรียนรู้ชุมชน(ปัญญา สิทธานนท์, 2560: สัมภาษณ์) ปัจจุบันผ้าไหมบ้านหัวสะพานได้รับการพัฒนาภูมิปัญญา จากความตั้งใจที่จะอนุรักษ์ และฟื้นฟูวัฒนธรรมท้องถิ่น จึงได้มีการรวมกลุ่มจัดตั้งสหกรณ์ฯ เมื่อวันที่ 23 ธันวาคม 2553 โดย ศูนย์หม่อนไหมเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ (บุรีรัมย์) ร่วมกับสหกรณ์จังหวัดบุรีรัมย์ สหกรณ์อำเภอพุทไธสง พร้อมด้วยสมาชิกผู้ปลูกหม่อนเลี้ยงไหม บ้านหัวสะพาน ภายใต้การสนับสนุนของกรมหม่อนไหม เพื่อดำเนินธุรกิจด้านการปลูกหม่อนการเลี้ยงไหมวัยอ่อน การเลี้ยงไหมวัยแก่ และการผลิตเส้นไหมให้ได้ตามมาตรฐานเส้นไหมหัตถกรรมพร้อมการบริหารจัดการคักแด่ไหม เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับอาชีพการปลูกหม่อนเลี้ยงไหม การผลิตเส้นไหมของเกษตรกรในบริเวณแถบนี้ ตลอดจนถ่ายทอดปัญญาดังกล่าวต่อกลุ่มคนรุ่นหลังต่อไป

กระบวนการผลิตผ้าไหมมัดหมี่ของชุมชนหัวสะพาน อำเภอพุทไธสง จังหวัดบุรีรัมย์มีกระบวนการดังนี้ การปลูกหม่อน เลี้ยงไหม การทำเส้นใย การมัดหมี่ การย้อมหมี่และการทอผ้าไหม ซึ่งทั้งกรรมวิธี เครื่องมือและวัตถุดิบที่ใช้ในการทอล้วนแต่เป็นภูมิปัญญาแบบดั้งเดิม ที่มีการปลูกหม่อนและเลี้ยงไหมเอง

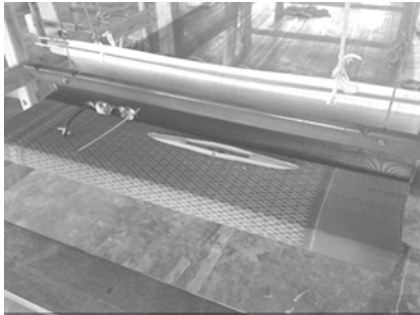
ภาพประกอบชุดที่ 2 กรรมวิธีแบบดั้งเดิม

ที่มา : ชรินทร์ งามกมลและมาริสสา อินทรเกิด บันทึกภาพ

ภาพประกอบชุดที่ 3 กระบวนการเตรียมเส้นไหมเพื่อขึ้นกี่ทอผ้า

ที่มา: ชรินทร์ งามกมลและมาริสสา อินทรเกิด บันทึกภาพ

ภาพประกอบชุดที่ 4 ผู้ใหญ่บ้านปัญญา ลีธานนท์และกี่ทอผ้าแบบโบราณ

ที่มา: ชรินทร์ งามกมลและมาริสสา อินทรเกิด บันทึกภาพ

สีส่วนใหญ่ใช้สีจากธรรมชาติ ที่ใช้ในการทอเป็นกึ่งพื้นเมือง ลวดลายของผ้าไหมมัดหมี่ของชุมชนห้วยสะพานแบ่งเป็น 2 แบบคือลายโบราณ เช่นลายเขาวงกต ลายนกยูง ลายบันไดสวรรค์ และลายประยุกต์ที่คิดค้นขึ้นใหม่ เช่นลายนางเอก เป็นต้น(ปัญญา ลีธานนท์,2560: สัมภาษณ์)

ภาพประกอบชุดที่ 5 ผู้ใหญ่บ้านปัญญา ลีธานนท์ และลายผ้าโบราณ ใช้สีธรรมชาติ

ที่มา: มาริสสา อินทรเกิด บันทึกภาพ

ผ้าไหมมัดหมี่ตีนแดง แตกต่างจากการทอผ้าไหมของพื้นที่อื่นโดยสิ้นเชิง คือ หัวขึ้นและตีนขึ้น เป็นสีแดง ตัวขึ้นเป็นสีดำ มัดหมี่สีเหลือง แดง ขาว มีเขี้ยวปนบ้าง เครื่องขึ้นด้านหัวและด้านตีนกว้าง ประมาณ 40 เส้น ผ้าไหมมัดหมี่ตีนแดง แบ่งได้ 2 ประเภท โดยใช้ตีนขึ้น (เชิง) เป็นตัวแยกประเภท ดังนี้ ขึ้นตีนแดงธรรมดา คือ ผ้าไหมมัดหมี่ตีนแดงที่ตกแต่งตีนขึ้นเป็นลายมัดหมี่ลายต่างๆ เช่น ตีนโยง ตีนคัน ตีนม้า หรือลายอื่นๆ ผ้าไหมมัดหมี่ตีนแดงที่เก็บตีนดาว (จกลีไหมเหมือนผ้าแพรวา) คือ ขึ้นตีนแดงที่นอกจากจะตกแต่งลายที่ตีนขึ้นเป็นลายมัดหมี่แบบต่างๆ แล้ว ยังมีการใช้ไหมสีขาว สีเหลือง และ สีเขียวตกแต่งเป็นลายประดับที่ตีนขึ้น

ภาพประกอบที่ 6 ผ้าไหมมัดหมี่ขึ้นตีนแดงลายหมากหวาย

ที่มา : ชรินทร์ งามกุล บันทึกภาพ

กระบวนการผลิตผ้าไหมมัดหมี่ขึ้นตีนแดงของชุมชนหัวสะพาน อำเภอบัวชุม จังหวัดบุรีรัมย์ ได้เอาใจใส่ทุกขั้นตอน ถือเป็นการควบคุมคุณภาพ ตั้งแต่การคัดเส้นไหม เส้นไหมที่นำมาผลิตจะต้องเสมอกัน เส้นเหนียวไม่ขาดง่าย พิถีพิถันในการมัดย้อม ด้านการทอ ต้องใช้ทักษะและความชำนาญ ในการทอผ้าไหม เมื่อทอแล้วผิวมีความเรียบ เนื้อแน่น ลายสม่ำเสมอทำให้ขึ้นชื่อว่าเป็นผ้าไหมที่มีคุณภาพดี เป็นผ้าวัฒนธรรมประจำจังหวัดบุรีรัมย์

สรุปผลการวิจัย

จากการศึกษาพบว่า การอนุรักษ์และสืบสาน โดยการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าไหมมัดหมี่ ชิ้นดินแดง ของกลุ่มทอผ้าชุมชนหัวสะพาน ต.บ้านยาง อ.พุทไธสง จ.บุรีรัมย์ พบว่ามี เทคนิคการถ่ายทอด ในการรักษาลวดลายผ้าทอลายโบราณทั้งสิ้น 3 รูปแบบในการเก็บรักษา รูปแบบแรกเป็นการเก็บลายผ้า แก้วไว้เป็นต้นแบบและอนุรักษ์ไว้ รูปแบบที่สอง โดยการถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่นภายในครอบครัว ลวดลาย การทอโบราณ ผู้ทอส่วนใหญ่เป็นผู้สูงอายุการสืบทอดจากรุ่นสู่รุ่นมิได้ขาดหายไปแต่อย่างใด เนื่องด้วย รูปแบบชุมชนที่นั้นนอกจากจะใช้เวลาวางจากการทำนาทอผ้าเป็นอาชีพเสริมแล้ว ชาวบ้านหลายหลังคาเรือนยึดอาชีพหลักเป็นการทอผ้าอีกด้วย การถ่ายทอดลวดลายของผ้ามาจากการบอกเล่า และสาธิตจาก แม่สู่ลูก อีกทั้งยังมีการรวมกลุ่มทอผ้าจึงมีการถ่ายทอดลวดลายต่างๆ ภายในกลุ่มอีกด้วย ที่สำคัญชุมชน หัวสะพานได้มีการถ่ายทอดลวดลายและวิธีการทอผ้าไปยังนักเรียนในชุมชนโดยปราชญ์ชาวบ้าน เพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ถึงชุมชน และคงไว้ซึ่งอัตลักษณ์ของผ้าไหมมัดหมี่ชิ้นดินแดง ส่วนรูปแบบการถ่ายทอด นั้นใช้วิธีการสาธิต และจดจำการขึ้นลาย รูปแบบสุดท้ายเป็นการบันทึกลงในกระดาษลาย เส้นกราฟ สามารถบันทึกได้มาก และทำสำเนาได้ เป็นจำนวนมาก

ส่วนการอนุรักษ์และสืบสานการทอผ้าไหมของชุมชนหัวสะพานพบว่า กลุ่มทอผ้าไหมชุมชน หัวสะพานมีความสามารถในการบริหารจัดการโซ่อุปทานที่ดี ตั้งแต่ต้นน้ำ ถึงปลายน้ำ ตั้งแต่มีกลุ่มปลูก หม่อนเลี้ยงไหม เพื่อนำใบหม่อนส่งมาเลี้ยงตัวไหม ทำให้สามารถควบคุมคุณภาพของวัตถุดิบที่ใช้เข้ามา เลี้ยงไหม เป็นต้นทางในการควบคุมคุณภาพของเส้นไหม และไม่เกิดการขาดแคลนเส้นไหมในการทอ อีกทั้ง ใบหม่อนที่ชาวบ้านปลูกยังมีโรงงานมารับซื้อเพื่อทำเป็นชาใบหม่อนส่งขายยังต่างประเทศ แสดงให้เห็นว่าชุมชนสามารถเลี้ยงตัวเองและพึ่งพาตัวเองได้เพราะมีการบริหารจัดการที่ดี ในส่วนของผลิตภัณฑ์ ผ้าไหมมัดหมี่ชิ้นดินแดงนั้น จะมีการขายผ่านร้านหน้าศูนย์การเรียนรู้และผู้นำกลุ่มยังมีการเปิดขายผ่านสื่อออนไลน์ เช่นในเฟสบุ๊ก (Facebook) เป็นต้น เพื่อเป็นการเพิ่มช่องทางจำหน่ายให้ทั่วถึงมากขึ้นสำหรับ คนที่อยู่ในต่างจังหวัดหรือต่างประเทศ ส่วนหน่วยงานราชการในท้องถิ่นร่วมมือกันผลักดันเพื่อให้เป็น สินค้าสร้างชื่อของจังหวัด ไม่ว่าจะเป็นสนับสนุนให้มีการออกงานแสดงสินค้าในที่ต่างๆ หรือระดับ นโยบายของจังหวัดที่ส่งเสริมให้หน่วยงานราชการ รัฐวิสาหกิจ ใส่ผ้าไหมพื้นเมืองหนึ่งวัน ในหนึ่ง สัปดาห์ ซึ่งเป็นการส่งเสริมในระดับนโยบายในการสร้างโอกาสและช่องทางการขายสินค้าให้มากขึ้น การส่งเสริมให้ได้รับการขึ้นทะเบียนสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ (GI) จากกรมหม่อนไหมควบคู่ไปกับการ คู่มือกรมภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นอีกเหตุผลหนึ่งที่ทำให้การคงอยู่ของผ้าไหมมัดหมี่ชิ้นดินแดงยังคงไม่หายไป จากวิถีชุมชน หรือแม้กระทั่งจัดการชุมชนให้การเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม เป็นอีกหนึ่งช่องทางการ ประชาสัมพันธ์ที่ดี ในการสร้างการรับรู้ของประชาชนทั่วไป

อภิปรายผล

เทคนิคการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าไหมของชุมชนบ้านหัวสะพาน อำเภอพุทไธสง จังหวัดบุรีรัมย์พบว่ามีวิธีการถ่ายทอดหลากหลายทาง สอดคล้องกับงานวิจัยของรังสี แก้วพิจิตร (2551) ที่ศึกษาภูมิปัญญาพื้นบ้านในการผลิตผ้าไหมปักธงชัยเพื่อพัฒนาเป็นสินค้ามาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชน ผลการวิจัยพบว่า ภูมิปัญญาพื้นบ้านในการผลิตผ้าไหมปักธงชัยเป็นองค์ความรู้ความสามารถ และประสบการณ์ที่บรรพบุรุษได้สร้างสรรค์ถ่ายทอดต่อกันมา เป็นวัฒนธรรมพื้นบ้านดั้งเดิมของชาวบ้านซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยการศึกษาภูมิปัญญาการทอผ้าไหมชุมชน ตำบลโคกจาน อำเภออุทุมพรพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ ของลออ ไชยโยธา (2551) ผลการวิจัยพบว่า เป็นจารีต ประเพณี วัฒนธรรมที่ถ่ายทอดสู่รุ่นลูกหลานสืบต่อไปการสืบทอดและพัฒนาการของการทอผ้าไหม โดยวิธีการสอนกันเองในชุมชน จากปู่ตายาย พ่อแม่ สู่ลูกหลาน เป็นการเรียนรู้กันภายในชุมชน งานวิจัยของสมโชค เจริญการ(2552) ที่ได้ศึกษาแนวทางการเรียนรู้สู่ความเป็นเลิศของการพัฒนาอาชีพทอผ้าไหมตามโครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนกลาง ผลการวิจัยพบว่า หลักในการถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ ใช้วิธีการสอนภาคทฤษฎีด้วยการบอก อธิบายให้ท่องจำ ให้ดูตัวอย่างของจริง และเรียนรู้ภาคปฏิบัติด้วยการปฏิบัติจริง เป็นข้อกำหนดทางวัฒนธรรมที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษเป็นวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับการถ่ายทอดความรู้ ทั้งนี้ยังสอดคล้องกับงานวิจัยของนิตยา ฉัตรเมืองปัก (2555) ที่ได้ศึกษาวิเคราะห์ผ้าไหมมัดหมี่ อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์ ผลการศึกษาพบว่า การถ่ายทอดองค์ความรู้เป็นการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษสู่รุ่นหลาน เป็นวิธีการถ่ายทอดองค์ความรู้ด้วยการสอนโดยผู้นำกลุ่ม การฝึกอบรม มีการทัศนศึกษา คูงาน มีการสาธิตให้คำแนะนำ วิธีการทอผ้าไหมมัดหมี่ให้แก่ผู้ที่สนใจ ส่วนการถ่ายทอดความรู้ในระดับกลุ่มอาชีพเป็นการพัฒนาศักยภาพให้กับกลุ่มอาชีพทอผ้าในชุมชนที่ต้องคำนึงถึงกลุ่มอาชีพ ฝึกปฏิบัติเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ โดยมีการปฏิบัติอย่างต่อเนื่องตามเงื่อนไขที่กำหนด จึงสามารถเพิ่มศักยภาพให้กับกลุ่มอาชีพในชุมชนได้ สอดคล้องกับงานวิจัยของระวีวรรณ กิจโรจน์สกุล (2557) ได้ศึกษาการอนุรักษ์และพัฒนาการผลิตผ้าไหมทางกระรอกเพื่อส่งเสริมวิสาหกิจชุมชนจังหวัดนครราชสีมา พบว่า ควรแบ่งเป็น 4 ด้านคือ การฝึกอบรม การเพิ่มพูนทักษะ การพัฒนาเทคโนโลยีและการจัดการสมัยใหม่ และสอดคล้องกับงานวิจัยของล้นทม จอนจวบทรงและคณะ (2560) ที่ศึกษาการสร้างทุนมนุษย์ความรู้ท้องถิ่นในคนรุ่นใหม่:กรณีศึกษาทุนมนุษย์ความรู้ท้องถิ่นเรื่องผักพื้นบ้านที่พบว่ารูปแบบการสร้างทุนมนุษย์ท้องถิ่นประกอบด้วย ความรู้ท้องถิ่น บุคคลที่ถ่ายทอดความรู้ กระบวนการถ่ายทอดความรู้ และกระบวนการสร้างความรู้ ทุนมนุษย์เชิงพฤติกรรมต้องมีการพิจารณาหาพฤติกรรมที่เฉพาะกับเนื้อหาความรู้ในด้านนั้น โดยถ่ายทอดจากผู้เชี่ยวชาญในท้องถิ่นและจัดรูปแบบรวมทั้งทรัพยากรการเรียนรู้ที่เหมาะสมกับผู้เรียนในบริบทนั้นๆ

จากที่กล่าวมาข้างต้น การเสริมสร้างทุนสังคมเพื่อชุมชนเข้มแข็งที่ตั้งอยู่บนฐานคิดของการพึ่งพาตนเอง จึงมีส่วนสำคัญยิ่ง ในการกำหนดระบบความสัมพันธ์ที่นำไปสู่การสร้างทุนทางสังคมที่มีการสะสม สืบทอดกันมานับจากอดีต เป็นการสร้างทุนทางสังคมในวิถีชีวิตแบบพึ่งพาธรรมชาติ และมีการปรับตัว ให้เข้ากับยุคเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงเพื่อการดำรงอยู่และพัฒนาสืบไป

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

1. หน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้อง ควรแนะนำและสนับสนุนแหล่งทุนรวมทั้งการสร้างเครือข่าย ภูมิปัญญาเพื่อการคงอยู่อย่างยั่งยืนของชุมชนและภูมิปัญญาท้องถิ่น
2. ควรมีการรวบรวมองค์ความรู้ในการทอผ้าไหมมัดหมี่ขึ้นดินแดงไว้อย่างเป็นระบบ เพื่อ ประโยชน์ต่อการศึกษาในอนาคต ในการสร้างการรับรู้ถึงคุณค่าของผ้าทอโบราณที่เป็นเอกลักษณ์ของ ท้องถิ่นให้ประชาชนทั่วไปรับทราบและเป็นการอนุรักษ์ภูมิปัญญาดั้งเดิมต่อไป

ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรมีการวิจัยเกี่ยวกับการทอผ้าของกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นลวดลาย การใช้สี กระบวนการทอ เป็นต้น เพื่อเปรียบเทียบและได้ฐานความรู้ใหม่ของผ้าทอในท้องถิ่นต่างๆ เพื่อส่งเสริม ให้ผ้าทอท้องถิ่นผ่านระบบการรับรองเครื่องหมายสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ หรือ GI (Geographical Indications)
2. ควรมีการวิจัยโดยใช้วิธีวิทยาอื่นๆ เช่นการศึกษาเรื่องเล่า(Narative) การศึกษาชาติพันธุ์ วรรณา (Ethnography) หรือการวิจัยในเชิงปริมาณ หรือวิจัยต่อยอดเพื่อศึกษาวิเคราะห์ต้นทุนหรือ โซ่อุปทานของผ้าไหมมัดหมี่ขึ้นดินแดงของชุมชนหัวสะพาน อำเภอยางชุมน้อย จังหวัดบุรีรัมย์

บรรณานุกรม

- กัญญาวิรี สวัสดิ์ไธสง. (2560, 13 ตุลาคม). สัมภาษณ์โดยมาริสสา อินทเรศและชรินพร งามกมล. ที่ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน บ้านท่องเที่ยวไหม ชุมชนหัวสะพาน ตำบลบ้านยาง อำเภอพุทไธสง จังหวัดบุรีรัมย์.
- นิตยา ฉัตรเมืองปัก. (2555). การวิเคราะห์ผ้าไหมมัดหมี่ อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์. วิทยานิพนธ์ (กศม. ศิลปศึกษา). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- ปฐม นิคมานนท์. (2535). การค้นหาความรู้และระบบการถ่ายทอดความรู้ในชุมชนชนบทไทย (รายงานผลการวิจัย). กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการการวิจัยแห่งชาติ.
- ปัญญา สิทธานนท์. (2560, 13 ตุลาคม). สัมภาษณ์โดยมาริสสา อินทเรศ และชรินพร งามกมล. ที่ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน บ้านท่องเที่ยวไหม ชุมชนหัวสะพาน ตำบลบ้านยาง อำเภอพุทไธสง จังหวัดบุรีรัมย์.
- ลออ ไชโยธา. (2551). ภูมิปัญญาการทอผ้าไหมชุมชนตำบลโคกจานอำเภอดุหมพพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. ศรีสะเกษ : มหาวิทยาลัยราชภัฏศรีสะเกษ.
- ล้นทม จอนจวบทรงและคณะ. (2560). การสร้างทุนมนุษย์ความรู้ท้องถิ่นในคนรุ่นใหม่: กรณีศึกษาทุนมนุษย์ ความรู้ท้องถิ่นเรื่องผักพื้นบ้าน. วารสารธุรกิจปริทัศน์, 9(1), 159-177.
- ระวีวรรณ กิจโรจน์สกุล. (2557). ผ้าไหมหางกระรอก : การอนุรักษ์และพัฒนาการผลิตเพื่อส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน จังหวัดนครราชสีมา. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- รังสี แก้วพิจิตร. (2551). ภูมิปัญญาพื้นบ้านในการผลิตผ้าไหมปักธงชัยเพื่อพัฒนาเป็นสินค้ามาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชน. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- ศิริ ฝาสุก.(2545). ผ้าไหมพื้นบ้าน: Hand Woman Thaisilk. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.
- ศูนย์ส่งเสริมศิลปาชีพระหว่างประเทศ (องค์การมหาชน). (2560) สืบค้นเมื่อ 9 มกราคม พ.ศ. 2560 จาก <http://www.sacict.or.th>

สยามภูษา. (2555). **อัตลักษณ์แห่งผ้าไทย**. สืบค้นเมื่อ 9 มกราคม พ.ศ. 2560 จาก : http://siampoosa.blogspot.com/2012_01_01_archive.html

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2556). **ข้อมูลเศรษฐกิจและสังคมชุมชนบ้านห้วยตะพาน ตำบลบ้านยาง อำเภอพุทไธสง จังหวัดบุรีรัมย์**. สืบค้นเมื่อ 8 มกราคม พ.ศ. 2560 จาก : <http://eris.nesdb.go.th>.

สัญญา สัญญาวิวัฒน์. (2550). **ทฤษฎีสังคมวิทยา: เนื้อหาและแนวทางการใช้ประโยชน์เบื้องต้น**. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สมโชค เจริญการ. (2552). **แนวทางการเรียนรู้สู่ความเป็นเลิศของการพัฒนาอาชีพทอผ้าไหมตามโครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนกลาง**. วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรดุษฎีนิพนธ์ สาขาอาชีวศึกษา. กรุงเทพฯ: ศึกษาศาสตร มหาวิทยาลัย เกษตรศาสตร.

